

HET LANDSCHAP BESCHREVEN

STRIJD OM WALCHERENS SCHOONHEID

Over de inzet van de vereniging Nehalennia (1911-circa 1945)

AAD DE KLERK

Niet alleen uit aesthetisch, doch ook uit moreel oogpunt verdient de bevordering van het vreemdelingenverkeer [in Zeeland] afkeuring. Deze opvallende stelling werd in 1913 geponeerd door de spreekbuis van de *Vereniging Nehalennia tot Instandhouding en Bevordering van Walcheren's Natuur- en Stedenschoon* (Von Brucken Fock, 1913, p. 156). De vereniging was opgericht in 1911, in het kielzog en als een soort regionale afdeling van de eerder dat jaar van start gegane landelijke Bond Heemschut. Ze vormde daarmee een zeer vroege loot aan deze stam. Over de gedurende enkele decennia geleverde inzet van Nehalennia gaat deze bijdrage.

Rond de wisseling van negentiende naar twintigste eeuw was de tijd kennelijk rijp voor het kanaliseren en institutionaliseren van de groeiende zorg om monumenten, natuur en landschap in ons land, met als gevolg dat nationaal opererende organisaties als de Nederlandse Oudheidkundige Bond (1899), Natuurmonumenten (1905) en Heemschut (1911) het licht zagen. Het zou echter nog enkele decennia duren vooraleer de bezorgdheid over natuur en landschap op provinciaal niveau gestalte kreeg, in het geval van Zeeland tot 1936 met de oprichting van stichting Het Zeeuwse Landschap (Renes, 1999, p. 98, tabel 7). Intussen ontstonden er wel lokale initiatieven, zoals Nehalennia. Dat zij haar aandacht specifiek op Walcheren richtte, hoeft niet te verbazen. Dankzij het vele landschapsschoon, vooral gedragen door het grote aantal buitenplaatsen, de meidoornhagen en de wegbeplanting, stond het (schier-)eiland al langere tijd bekend als de Tuin van Zeeland (De Klerk, 2011, pp. 5-6). Het was sinds 1872 betrekkelijk goed ontsloten en trok bezoekers van dichtbij en ver, onder wie schilders, schrijvers en dichters.

Er was aan het begin van de twintigste eeuw gerede aanleiding tot bezorgdheid. Al eerder dan de Franse tijd waren buitenplaatsen gesloopt en was bos gerooid en omgezet in akkerland (Van den Broeke, 2016, pp. 396-398). Cultuurhistoricus Johan Huizinga, door huwelijk nauw met Walcheren verbonden, noemde het eiland in 1911 in één adem met Holland en Groningen als een van de gebieden waar *sloopings-woede* het landschap had beroofd van een *vaag-romantisch element* (Huizinga, 1912, p. 211), daarmee overigens vooral doelend op verliezen van bouwkundige aard.

Nehalennia werd op 6 mei 1911 in Middelburg opgericht. Ze vormde een van de 34 organisaties-leden van de federatief ingerichte Bond Heemschut. Een ander lid van het eerste uur was de VVV Walcheren. De vereniging kende vier – op het oog uiteenlopende maar voor die tijd kenmerkende – doelstellingen:

- 1 Het instandhouden en bevorderen van Walcheren's Natuur- en Stedenschoon.
- 2 Het opwekken van de belangstelling voor de kunst, voornamelijk in verband met het op Walcheren nog aanwezige.
- 3 Het opwekken van belangstelling en liefde voor de Natuur.
- 4 Het behoud der Walchersche kleederdracht.

Het eerste bestuur was als volgt samengesteld: voorzitter (en suggestor van de naam Nehalennia) was L.J. van Voorthuijsen, burgemeester van Domburg, vice-voorzitter mr. H.F. Lantsheer, burgemeester van Arnemuiden, secretaris B.F.S. von Brucken Fock en penningmeester jhr. mr. dr. W.A.J. Snouck Hurgronje, gemeentesecretaris van Middelburg. Onder de overige bestuursleden valt de in Veere woonachtige kunstcriticus Albert Plasschaert op.

Als spil fungeerde initiatiefnemer en (gedurende de eerste twaalf jaar) secretaris Bonifacius Franciscus Simon von Brucken Fock. Opmerkelijk is zijn jeugdige leeftijd: hij – *vier geslachten Zeeuw* (De Jong, 2006, p. 510) – was in 1890 in Middelburg geboren. Aanvankelijk lijkt Von Brucken Fock een loopbaan als gemeenteambtenaar te ambiëren. In 1918 blijkt hij als journalist verbonden te zijn aan de (liberale) *Middelburgsche Courant*. Al snel heeft hij kenelijk tijd voor tal van bestuurlijke activiteiten zoals voor Nehalennia. Bij de oprichting van Heemschut was Fock een van de tien correspondenten. Verder behoorde hij tot het *gedistingeerde gezelschap* dat vanaf 1912 als bestuur van de vereniging Het Nederlandsch Openluchtmuseum opereerde. Ook daar valt hij met zijn 22 jaar op als de allerjongste (Heslinga, 1996, pp. 125-128). In 1920 werd hij benoemd in de toen ingestelde provinciale Zeeuwsche Schoonheids- en Archaeologische Commissie, in 1921 werd hij *berichtgever* voor de afdeling B van

Vignet van de vereniging Nehalennia (collectie auteur).

de Rijkscommissie voor de monumentenzorg en in 1922 bestuurslid van de vereniging De Hollandsche Molen. Een dergelijke cumulatie van bestuursfuncties maakte verwevenheid van en samenwerking tussen diverse organisaties eenvoudig (Roenhorst, 2006, pp. 738-739). Fock had de hand in tal van brochures en boekjes, schreef vele artikelen in dag- en andere bladen en was ook nog kunstschilder. Hij hield er, zeker ook als zegsman van Nehalennia, stellige standpunten op na zoals: *Zee-land heeft door zijn afgezonderde ligging van alle provinciën haar karakter het best weten te behouden*. Hij was van oordeel dat het vreemdelingenverkeer voor een stad onschadelijk, maar voor het platteland *om aesthetische redenen een ware ramp* was: de klederdracht zou verdwijnen, wansmaak zou de bouw domineren en de tram zou ongerepte streken ruïneren.

Al snel na de oprichting kreeg de vereniging, met inmiddels 150 leden, het verwijt zich te willen verzetten tegen de eisen van de moderne tijd. Maar nee, *zij wil, dat niet noodeloos het schoone, het schilderachtige, het karakteristieke worde opgeofferd aan wat sommigen ten onrechte eischen des tijds noemen*. Bij ontstentenis van een archief zijn het vooral slechts enkele (gedrukte) jaarverslagen en krantenberichten die informeren over de inzet van Nehalennia. Voor zover die zich richtte op het landschap, betrof het vaak de beplanting. Zo financierde de vereniging een succesvolle proef met beplanting langs de weg Middelburg-Veere. Op advies van Jac.P. Thijsse werd de boeren gewezen op de *ook uit utiliteits-oogpunt nadelige kap van bomen en struiken*. Een brochure moest daarnaast de esthetische betekenis van beplanting onder de aandacht brengen. Daarin ook de waarschuwing dat bij voortgaande kap van bomen en bossen *de vreemdelingen zich wel zullen wachten, nog langer hierheen te komen*. Ook ijverde men voor (her)aanplant van bomen in de dorpskernen, zoals in Westkapelle.

Men had een taai gevecht te leveren. Een poging een soortgelijke organisatie op de Bevelanden van de grond te krijgen, leek vergeefs. In 1913 werd een *kostelijk laanmonument verwoest*: de met een vierdubbele rij bomen beplante dijk tussen Nieuwland en Oudedorp ofwel *de mooiste laandijk van Walcheren* werd compleet gerooid. Dat gebeurde *nota bene door toedoen van een der meest gefortuneerde ingezetenen!* De (anonieme) auteur van *Mooi-Walcheren* uit

B.F.S. von Brucken Fock op ongeveer 25-jarige leeftijd (Stichting Groenegraf.nl).

Voorbeeld van een door Von Brucken Fock geschreven publicatie (ZB Planbureau en bibliotheek van Zeeland).

1916 zag de Walcherse boer de voor het eiland karakteristieke meidoornhagen *onbarmhartig streng* opruimen en de slanke abelen overal rooien, en verweet hem het eiland te *metamorphoseeren van een lustwarande in een troostelooze kleiwoestijn*. Boeren – helaas ook enkele *gefortuneerde pachtheeren* – gingen door met kaalslag langs slootkanten en op erven (Neerlandicus, 1916, pp. 35, 38-39 en 58). Vooral particulieren kapten meer dan zij terug plantten, waardoor weer *menig idyllisch plekje* verdween. Ook in de pers laakte men de boeren op dit punt, terwijl eveneens de provinciale schoonheidscommissie de *steeds toegenomen uitroeiing van geboomte* betreurde. Tot overmaat van ramp was er sinds 1919 de iepziekte, ten gevolge waarvan tegen de zeewind bestendige iepen verplicht gerooid moesten worden.

In de jaren 1920 ging de aandacht van Nehalennia steeds meer uit naar monumenten in de traditionele betekenis, en naar nieuwbouw op de verkeerde plek. Zo werd de gemeente Middelburg financieel gesteund bij een actie tegen grondspeculatie aan een van de singels. Ook hekelde men de lintbebouwing als een pest voor het landschap. Daarin vond de vereniging de *Middelburgsche Courant* aan haar zijde, die in een hoofdartikel in 1931 deze vorm van bouwen aan de kaak stelde. Men noemde *als treurig voorbeeld de voortwoekerende lintbebouwing* langs de Nieuwe Vlissingeweg tussen Middelburg en Vlissingen en die langs de Noordweg tussen Middelburg en Brigdamme. Hoe sommige standpunten van Nehalennia zich verhielden tot Focks persoonlijke activiteiten lijkt op zijn minst vragen op te roepen. Zo kocht en betrok hij in 1924 een landhuis op de duinen van Zoutelande, terwijl elf jaar eerder de vereniging had getracht de bouw van een huis op de duinen daar te voorkomen. In zijn allereerste vergadering als raadslid van de gemeente Zoutelande pleitte hij ervoor Zoutelande als badplaats aantrekkelijker te maken.

Nehalennia vierde in 1936 haar 25-jarig jubileum, met onder andere een expositie met afbeeldingen van Walcherse buitenplaatsen en kerken, maar aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog vroeg Von Brucken Fock, inmiddels erelid van Nehalennia, zich af of 'zijn' organisatie nog wel bestaansrecht had. Was er inmiddels niet de provinciale schoonheidscommissie, de stichting Het Zeeuwse Landschap en de in 1938 op zijn initiatief opgerichte Vereniging tot Behoud der Zeeuwsche Kleederdrachten? Toch was het doel van zijn geesteskind allerminst bereikt, Walcheren allesbehalve veiliggesteld. Integendeel: *er is zwaar en hopeloos geknoeid* met het Walcherse landschap, zo luidde het oordeel van enkele kranten in 1938, in de aanloop naar een streekplan Walcheren. Eind 1938 publiceerde de *Middelburgsche Courant*, met instemming van de provinciale schoonheidscommissie, een aparte bijlage getiteld *De ontluistering van Stad en Land in Zeeland*. Von Brucken Fock (hij zou pas overlijden in 1975) schreef daarin over de bomen in het landschap.

Op 4 april 1939 verscheen het Streekplan Walcheren, beginnend met de alarmerende constatering: *Het landschap van Walcheren, Zeelands tuin, wordt van verschillende zijden bedreigd*. De opstellers zagen als grootste gevaar de hand over hand toenemende bouw van zomerwoningen en de lintbebouwing *die reeds eenige wegen geheel vernield heeft*. Zij konden niet voorzien dat de zwaarste slag voor het landschap nog moest volgen.

Op 24 juni 1939 vond de 14e nationale monumentenstudiedag in Middelburg plaats. Hoofdredacteur S.S. Smeding van de *Middelburgsche Courant* sprak bij die gelegenheid over de bedreigingen van het Zeeuwse landschap en pleitte voor een 'paadjes monumentenlijst'.

Met bomen beplante dijk, waarschijnlijk tussen Nieuwland en Oudedorp en in 1913 gerooid (*Middelburgsche Courant* 17 december 1938 via www.krantenbankzeeland.nl).

Jac.P. Thijsse deed in ander verband een soortgelijke suggestie om het voetpadennetwerk op Walcheren te koesteren en eventueel uit te breiden (Drijgers & Van Rabenswaaij, 1994, p. 80).

Alsof men de naderende oorlog voor wilde zijn, heette de gemeente Middelburg op 26 april 1940 het congres van de federatie van schoonheidscommissies welkom. Nog op 27 april kwam Nehalennia (met inmiddels als voorzitter de vooruitstrevende Vlissingse burgemeester C.A. van Woelderer) in buitengewone vergadering bijeen om de statutaire looptijd met 29 jaar te verlengen tot 1969. Wie echter na deze datum in 1940 zoekt naar Nehalennia vindt nauwelijks meer een spoor van de vereniging. Ze wordt in 1946 nog wel genoemd als lid van Heemschut, maar de meeste verwijzingen betreffen voortaan de gelijknamige Romeinse godin.

Precies twintig dagen na de laatst gedocumenteerde vergadering voltrok zich de grootste ramp uit de geschiedenis van Middelburg. De Tweede Wereldoorlog begon hier met een bombardement dat voor heel veel monumenten fataal was. En de oorlog eindigde met de grootste ramp uit de Walcherse historie: de inundatie van het eiland en verwoesting van alle landschapsschoon (Bos & Bosch, 2008, pp. 256-263; Van Gent & Sakkers, 2019, pp. 175-193).

Na de oorlog ging een zogeheten Snelcommissie aan de gang om de vormgeving van het verdrongen maar vervolgens herwonnen eiland te sturen. Haar standpunt ten aanzien van het toerisme: laat de wegen door de dorpen blijven lopen ter wille van het toeristische verkeer dat steeds de dorpskommen zoekt *wegens de pittoreske en folkloristische schoonheid*. Op basis van een sindsdien geroemd ontwerp kwam een compleet nieuw landschap tot stand (Beenhakker, 1996; Bos & Bosch, 2008, pp. 264-299, 324-329).

In 2001 werd de stichting Tuin van Zeeland opgericht, want de geschiedenis leek zich te herhalen: aantasting van de herstellende en inmiddels weer karakteristieke wegbeplanting op Walcheren dreigde. In ander opzicht bleken de tijden evenwel veranderd: de lintbebouwde Noordweg, tussen Middelburg en Brigdamme, is sinds 2008 een van rijkswege beschermd stadsgezicht met bijzondere waarde!

Bijblad van de Middelburgsche Courant van 17 december 1938, gewijd aan *De ontluistering van Stad en Land in Zeeland* (www.krantenbankzeeland.nl).

Gedeelte van de Noordweg tussen Middelburg en Brigdamme, sinds 2008 beschermd stadsgezicht (foto: auteur).

LITERATUUR

- Beenhakker, A. (1996). 'De herverkaveling van Walcheren'. In: A. Beenhakker, P.A. Henderikx, L.M. Hollestelle, A.P. de Klerk, J.H. Kluiver, L.R. Priester & J. Zwemer (red.). *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschoot, over binnen- en buitenbeheer* (Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 8). Middelburg, pp. 135-142.
- Bos, K. & J.W. Bosch (2008). *Landschapsatlas van Walcheren. Inspirerende sporen van tijd*. Koudekerke/Middelburg.
- Broeke, M. van den (2016). 'Het pryel van Zeeland'. *Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1820*. Hilversum.
- Brucken Fock, B. von (1913). 'Behoud en bevordering van natuur- en stadsschoon'. *Buiten* 7 (12), pp. 144-145 en (13), pp. 156-158.
- Drijgers, A. & C.W. van Rabenswaaij (1994). 'Een toekomst uit water: Plannen maken voor de Walcherse ruimte'. In: *Water over Walcheren*. Middelburg, pp. 69-81.
- Gent, T. van & H. Sakkers (2019). *Slag om de Schelde 1944. De beslissing in de strijd om West-Europa*. Bergschenhoek.
- Heslinga, M.W. (1996). '“Tussen 'stammen en streken”. Uit de voor- en vroege geschiedenis van het Openluchtmuseum'. In: *Jaarboek 1996 Nederlands Openluchtmuseum* 2, pp. 96-169.
- Huizinga, J. (1911). 'Naar aanleiding van Coenders' kaart van Groningen en Ommelanden'. In: *Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1912*, pp. 186-212.
- Jong, A. de (2006). *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940*. Amsterdam.
- Klerk, A.P. de (2011). *Wegbeplanting in de Tuin van Zeeland. Aspecten van het ontstaan en het vroegere beheer van de wegbeplanting op Walcheren*. Middelburg.
- Neerlandicus (z.j.) [1916]. *Mooi-Walcheren Zeelands tuin*. Dordrecht.

- Renes, J. (1999). *Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg*. Leeuwarden/Maastricht.
- Roenhorst, W. (2006). 'De natuurlijke natie. Monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw'. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 121, pp. 727-752.

WEBSITES

www.krantenbankzeeland.nl.
www.heemschut.nl/collectie/periodieken.

Walcheren en de Wadden, buitenplaatsen en schuttershoven, bierbrouwerijen en bruinkoolgroeven: cultuurlandschappen blijven fascineren. In *Het landschap beschreven* geven 32 bijdragen samen een beeld van het brede werkterrein van de historische geografie. De auteurs, zelf historisch-geograaf of onderzoeker uit een aanpalend vakgebied zoals de archeologie en de architectuur- en landschapsgeschiedenis, schreven over de ontwikkeling van dorpen en steden, over historische infrastructuur, over bossen en buitenplaatsen, over het landschap als erfgoed en over de verbeelding van het landschap in de kunst.

Het landschap beschreven is een zeer gevarieerd en rijk geïllustreerd boek voor iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van het landschap en de historische geografie – van Nederland en daarbuiten. Het boek is aangeboden aan historisch-geograaf Hans Renes bij zijn afscheid als universitair docent aan de Universiteit Utrecht en hoogleraar Erfgoed en Ruimte aan de Vrije Universiteit Amsterdam. De variatie aan onderwerpen in dit boek reflecteert Hans' brede interesse en zijn uitgebreide oeuvre.

